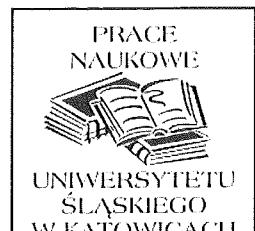

MIĘDZY DESTRUKCJĄ A KONSTRUKCJĄ
O POEZJI SREĆKA KOSOVELA
W KONTEKŚCIE KONSTRUKTYWISTYCZNYM

BożENA TOKARZ

NR 2189

MIĘDZY DESTRUKCJĄ A KONSTRUKCJĄ
O POEZJI SREČKA KOSOVELA
W KONTEKŚCIE KONSTRUKTYWISTYCZNYM

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2004

Redaktor serii: Historia Literatur Słowiańskich
Barbara Czapik-Lityńska

Recenzent
Grzegorz Gazda

Na okładce umieszczono fotografię pracy powstałej w Pracowni Struktur Wizualnych
Instytutu Sztuki Uniwersytetu Śląskiego, Filia w Cieszynie
Fotografia pochodzi z: *Projektowanie graficzne*. Katowice 2002, s. 36

SPIS TREŚCI

Wstęp
7

Wokół literackich reprezentacji rzeczywistości: Kosovel, Peiper, Przyboś
12

Między konsami a całkami
46

Konceptualizacja postrzegania: widzenie i wizja
74

Punkt widzenia: uczucie, umysł
105

Poetyckie doświadczenie ruchu
141

Rola poety i dyskurs o poezji
174

Indeks nazwisk
219

Povzetek
223

Résumé
225

WSTĘP

Poezja Srečka Kosovela – słoweńskiego poety awangardowego – nie jest znana w Polsce. Istnieją przekłady zaledwie piętnastu jego wierszy w antologiach poezji słoweńskiej: w wyborze i w opracowaniu Mariana Piechala z 1973 roku i w antologii autorskiej Katariny Šalamun-Biedrzyckiej z 1995 roku. Znaczny wpływ na taki stan odbioru miała sytuacja w polskim, a przede wszystkim w słoweńskim życiu literackim. W Polsce rzadko tłumaczy się literaturę słoweńską, a szczególnie poezję, podczas gdy w Słowenii ciągle przybywa przekładów z literatury polskiej. Polską recepcję twórczości Kosovela dodatkowo utrudnia fakt późnego jej udostępnienia czytelnikowi słoweńskiemu, ponieważ całość spuścizny tego autora została wydana dopiero 51 lat po jego śmierci. Nie znaczy to jednak, że dopiero po ponad 50 latach słoweński odbiorca miał kontakt z tą twórczością.

W latach 20. Kosovel publikował pojedyncze wiersze i eseje w słoweńskich czasopismach. Swoje utwory wygłaszał na wieczorach i spotkaniach literackich. Był aktywnie zaangażowany w awangardowe życie artystyczne Lublany tamtego czasu. Nie zdążył wydać tomiku poetyckiego, choć taki był przygotowany do druku; miał być zatytułowany *Zlati čoln* [*Złota łódź*]. Mimo iż pozostawił spuściznę, w której znajdował się wspomniany tomik, nikt nie był w stanie zrekonstruować jego pełnej zawartości i autorskiej kompozycji, ponieważ w czasie porządkowania rozsypały się kartki. Choć przed II wojną światową ukazały się dwa niezbyt obszerne wybory jego poezji: *Pesmi* [*Wiersze*] – rok po śmierci, w 1927 roku, pod redakcją Alfonza Gspana, i *Izbrane pesmi* [*Wiersze zebrane*] w 1931 roku, pod redakcją Antona Ocvirka, całość twórczości wraz z komentarzami wydawana była przez Ocvirka w latach 1946–1977. W konsekwencji tego długiego procesu Kosovel zaistniał w historii literatury słoweńskiej dziełem zebranym w trzech tomach (tom trzeci w dwóch częściach). *Zbrano delo* [*Dzieła zebrane*] pod redakcją A. Ocvirka to podstawa studiów i refleksji poetyckiej nad Kosovelem.

Szczególne znaczenie w recepcji poezji Kosovela miał tom wierszy wybranych pt. *Integrali* [*Całki*], opublikowany w 1967 roku również pod redakcją A. Ocvirka. Poprzedzając go obszernym studium krytycznym, redaktor zwrócił uwagę na Kosovela jako na rewelatora poezji słoweńskiej. Swoisty

renesans i odkrycie jego dzieła nastąpiły w latach 70. i 80. za sprawą młodych twórców (grupy Leibach Kunst, później grupy Novi Kolektivizem), którzy dostrzegli w nim artystę sobie współczesnego, którego dzieło jest w pełni aktualne w zakresie problematyki i ekspresji. Paradoksalnie, mimo iż funkcjonuje w świadomości literackiej (w programach radiowych, telewizyjnych, w czasopismach i refleksji poetyckiej), nie doczekała się ta poezja powtórnego wydania, w wyniku czego biblioteki słoweńskie nie mają wystarczającej liczby egzemplarzy (w niektórych bibliotekach egzemplarze zagineły); w księgarniach też nie można jej kupić.

Srečko Kosovel żył i tworzył w latach 1904–1926, współkreując nowatorskie tendencje artystyczne w Słowenii, które powstały na początku ubiegłego stulecia i rozwijały się do lat 30., takie jak: futuryzm, ekspresjonizm i konstruktywizm; w swej poezji zapowiadał także nadrealistyczną metaforę. Należał do formacji awangardy historycznej, jego twórczość stanowiła specyficzną syntezę jej kierunków. Zważywszy na niefunkcjonalność periodyzacyjnych interpretacji dzieła rozwijającego się w tak krótkim czasie, obejmującym (poza młodzieńczymi próbami poetyckimi z lat szkoły średniej) ostatnie cztery lata życia Kosovela, trzeba przyznać, że autor nie był niewolnikiem tych kierunków. Korzystał z doświadczeń ich przedstawicieli nie tylko w celu kształtowania własnej poetyki. Badacze słoweńscy – Anton Ocvirk, Franc Zadravec i Janez Vrečko – zwracają uwagę na jego krytyczny stosunek do niektórych zjawisk awangardowych w literaturze i sztuce. F. Zadravec pisze, że wiersze impresjonistyczne, ekspresjonistyczne i konstruktywistyczne Kosovela przekraczają programowe i teoretyczne modele estetyczne służące ich identyfikacji z tymi kierunkami. Estetycznym ideałem poety – dodaje – był synkretyzm, który rozumiał on jako połączenie wrażliwości malarza i muzyka, poety i filozofa¹. Choć z racji studiów i zainteresowań te różnorodne typy wrażliwości nie były mu obce, to słowo przypisywał szczególną funkcję mediacyjną w porozumieniu łączącym osoby, czasy i przestrzenie, ponieważ właśnie słowo pozwala budować aktualną wspólnotę i wyciągać wnioski z przeszłości dla przyszłości, przede wszystkim w perspektywie kultury narodowej. Taki cel mają w jego studiach i esejach liczne odwołania do poezji słoweńskiego romantyka France'a Prešerena.

Waga przypisywana słowu literackiemu przez Kosovela wynikała z przekonania o posłannictwie literatury w kształtowaniu człowieka etycznego. Z tego powodu słowo literackiemu powinna zawsze – jego zdaniem – towarzyszyć funkcja poznawczo-komunikacyjna, pozwalając na wzajemne zrozumienie i porozumienie, co odpowiadało głównej tendencji awangardowej, łączącej sztukę, życie i działanie. W swej poetyckiej filozofii człowieka Kosovel eliminował jednak podporządkowanie literatury jakiekolwiek ideologii. Sym-

patyzując z ruchem lewicowym, poszukiwał równocześnie wartości metafizycznych, bliskich człowiekowi, którego traktował kompleksowo – jako jedność duszy, rozumu i uczucia. Negacji dualizmu zmysłów i intelektu przez Kosovela towarzyszyła negacja dualizmu wartości materialistycznych i metafizycznych, ponieważ poeta widział człowieka w ramach większej całości, jaką jest świat i wszechświat. Z negacji dualizmu wynikał też jego stosunek do cywilizacji technicznej i sztuki wyrastającej z form życia współczesnego. Dlatego jego postawa i twórczość obejmująca poezję, prozę poetycką, krótkie formy prozatorskie, eseje, manifesty i projekty utworów dramatycznych plasuje się w kategorii *pomiędzy*, wykraczając poza granice swojej epoki i zapowiada refleksję filozoficzną końca XX wieku. Fenomen tej twórczości zawiera się w synkretyzmie i antycypacji myślowej i artystycznej zjawisk późniejszych. Łącząc dźwięk, obraz i ruch, Kosovel równocześnie je dekonstruował jako wyznaczniki poetyckości. Był pierwszym (obok Podbevška) słoweńskim poetą wieku cywilizacji technicznej, który dostrzegł w nim nieograniczone możliwości ludzkie i zniewolenie w automatyzmie działań i reakcji, prowadzące do katastrofy humanitarnej. Nie negował więc ani nie gloryfikował cywilizacji technicznej jako wytworu ludzkiego rozumu. Dostrzegał w niej ogromne możliwości ułatwiające życie, lecz także rodzące się stereotypy: pieniądza, uprzedmiotowionego ciała (blondynka), siły fizycznej, polityki, mechanizacji itp. Poesja miała – według niego – służyć człowiekowi, czyli pomagać mu ocalić egzystencjalną godność dzięki wyborowi strategii bycia w kulturze opartej na etyce i empatii. Jednostkę umieszczał on w perspektywie *ty*, *my*, świat i wszechświat, a *ty* i *my* w perspektywie *ja*. Była to jego strategia wobec nowoczesności, pozwalająca zachować równowagę ducha, rozumu i uczucia w imię całości i podmiotowości ludzkiej, które nie są nikomu dane, lecz trzeba je zdobywać w kontakcie ze światem i z innymi. A więc destrukcji i chaosowi w tej poezji towarzyszyła konstrukcja i czynność tworzenia ładu ciągle podawanego dekonstrukcji. Dla poety ważny był nie tyle efekt konstrukcji, ile podejmowanie wysiłku ocalającego egzystencję jednostki, nie zawsze uświadamiającej sobie rodzaje swych wielostronnych związków i uwarunkowań.

Szczególnie widoczny jest fakt istnienia poezji Kosovela *pomiędzy* destrukcją a konstrukcją w nurcie jego wierszy tzw. konstruktywistycznych. Dlatego punktem wyjścia rozważań nad fenomenem jego poezji jest w tej książce perspektywa konstruktywistyczna, oparta na ujęciu porównawczym ze zjawiskiem względnie równorzędnym czasowo – Awangardą Krakowską, a w niej – poezją Juliana Przybosia i wypowiedziami teoretycznymi Tadeusza Peipera. Zdając sobie sprawę z względności takiego porównania (podobnie jak z porównania z myślą teoretyczną konstruktywizmu rosyjskiego), jego zasadność staram się motywować wspólną dla tego nurtu awangardowego postawą wobec rzeczywistości. Rzeczywistość bowiem traktowano jako ważny, bo określający artystycznie komponent poezji. Poeci zgodni byli co do

¹ Por. F. Zadravec: *Srečko Kosovel 1904–1926*. Koper-Trst: Založba Lipa in Založništvo tržaškega tiska, 1986, s. 8–9.

tego, że twórczość poetycka jest wytworem swego czasu oraz sposobu jego postrzegania ukształtowanego pod wpływem aktualnej ikonosfery i refleksji naukowej, koncepcji podmiotu i poety. Dla obrazu XX wieku takimi znaczącymi zewnętrznymi „organizatorami” wyobraźni były: środki komunikacyjne i produkcyjne cywilizacji, ruch, energia oraz wiedza o człowieku. Jednak o ile w koncepcji Przybosia i Peipera przed poetą (i artystą) świat stawał wyzwaniem zorganizowania go wysiłkiem rozumu i uczucia, a poeta był organizatorem nowej wrażliwości i nowej rzeczywistości, o tyle w koncepcji Kosovela poeta tworzył świat wewnętrzny, jednostkowy i w miarę stabilny, bo uzależniony od wzajemnej empatii. Podmiotowi ujawniającemu się w wytworzonej przez niego konstrukcji – budownicemu świata, Kosovel przeciwstawił podmiot słaby, świadomy własnych zagrożeń i cierpiący. Słoweński poeta nie był typowym konstruktystą, lecz konstruktorem, który ciągle oscyluje między destrukcją a konstrukcją; destrukcja ujawnia niebezpieczeństwa – demystyfikuje, konstrukcja – odwołuje się do pojęcia całości wykraczającej poza ludzkie granice. Zbierał on świadectwa, opisywał, nazywał miast – co było obecne w twórczości polskich poetów konstruktystów – kreować świat poetycko zorganizowany, bez tajemnic, lecz doskonały jako przedmiot doznań estetycznych. Porównania mają wskazać na odrębność poetyki Kosovela na tle polskiego konstruktyzmu w zakresie centralnych dla dwudziestowiecznej poezji zagadnień: poetyckiej reprezentacji rzeczywistości, poetyckiej konceptualizacji widzenia, relacji podmiot artystyczny – przedmiot, poetyckiego doświadczenia ruchu; określić rolę poety w rzeczywistości na podstawie wypowiedzi Kosovela o poezji i o poecie.

Odniesienia do poezji polskiej są uzupełniane fragmentarycznie o pozorne zbieżne z analizowaną poezją założenia konstruktyzmu rosyjskiego, by wykazać odstępstwa Kosovela również od tego modelu, co w porównaniu z pracami Janeza Vrečki (o jego związkach z zagrzebskim zenityzmem) i Aleksandra Flakera (o odmienności wierszy konstruktystycznych słoweńskiego poety) służy podkreśleniu jego odmienności i wyjątkowości w granicach tego samego nurtu poetyckiego, powstałego z akceptacji nowej rzeczywistości cywilizacyjnej.

Przyczyny odrębności propozycji Kosovela od poezji jego czasu zależą w tej samej mierze od jego osobowości, jak i od sposobu korzystania przez niego z bogatej refleksji filozoficznej, skupionej wokół podmiotowości i kondycji ludzkiej, ze szczególnym uwzględnieniem myśli Kanta, Diltheya, Husserla i prawdopodobnie Heideggera. W poetyckiej filozofii kondycyjnej słoweńskiego konstruktysty poeta odgrywał ważną rolę, ponieważ organizował odpór rzeczywistości, ujawniając słabość i cierplenie. Pisał o niedogodnościach życia nowoczesnego, zwracając uwagę na nową, wykraczającą daleko poza lata 20., subiektywność. Cechą zasadniczą nowej podmiotowości w poezji Kosovela była wola uczestnictwa i istnienie *pomiędzy ja i my*, oryginalnością i tradycją. Podmiot tekstowy i podmiot empiryczny tej poezji,

choć świadomy swego posłannictwa, niczego nie narzuca, dbając o zachowanie spójności egzystencjalnej.

Na osobne miejsce w rozważaniach nad podmiotowością w twórczości Kosovela zasługiwałyby inspiracje płynące z dzieła Lwa Tołstoja i jego zaplecza filozoficznego oraz z myśli Rabindranatha Tagorego, o których poeta wspominał w dziennikach. Książka nie jest jednak monografią i nie zmierza do całosciowego przedstawienia tej poezji. Jej celem jest wskazanie na obecność w poezji słoweńskiej wyjątkowego zjawiska, jakim była twórczość Kosovela, która korespondując z doktryną konstruktywizmu, równocześnie ją przekraczała w kierunku zwątpienia i zagrożeń.

Kolejne rozdziały: *Wokół literackich reprezentacji rzeczywistości: Kosovel, Peiper, Przybosi, Między konsami a całkami, Konceptualizacja postrzegania: widzenie i wizja, Punkt widzenia: uczucie, umysł, Poetyckie doświadczenie ruchu, Rola poety i dyskurs o poezji* – poświęcone są omówionej problematyce. Fragmenty trzech pierwszych rozdziałów były wcześniej publikowane w innej postaci pod tytułem: 1. *Konstruktyzm Srećka Kosovela*. W: *Z problemów literatury i kultury XX wieku. Prace ofiarowane Tadeuszowi Klakowi*. Red. S. Zabierowski. Katowice: Śląsk, 1999, s. 59–74; 2. *Konsy Srećka Kosovela. „Zagadnienia Rodzajów Literackich”* 1998, z. 1–2, s. 139–152, oraz 3. *Rytmy przestrzenne w poezji Juliana Przybosia*. W: *Stulecie Przybosia*. Red. S. Balbus, E. Balcerzan. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2002, s. 263–275. Zostały one zmienione i zupełnie inaczej sfunkcjonizowane w książce.

INDEKS NAZWISK*

- Alberti Leone Battista 43, 100
Alden Jan zob. Peiper Tadeusz
Apollinaire Guillaume 77, 86, 88, 92,
103
Augustyn św. 215
Austin John Langshaw 156
- Balbus Stanisław 11
Balcerzan Edward 11, 26, 37, 95, 161,
166, 167, 168
Barthes Roland 36, 135
Baudrillard Jean 107, 121
Bégué Claud M. 88
Berger John 44
Bergson Henri 156, 204, 212
Berkeley George 75, 187
Berlewi Henryk 76, 106
Beylin Piotr 33, 78
Bielik-Robson Agata 10, 172
Biller Elgar 89
Borstein Benedykt 186
Braque Georges 88
Breton André 15, 39
Briusow Walerij 200
Brzękowski Jan 15, 33, 50, 89
Brzozowski Stanisław 156
Bryl Mariusz 44
- Cankar Ivan 60, 125, 154
Cezanne Paul 24, 31
Chodasiewicz-Grabowska Wanda 33
Cichowicz Stanisław 44, 77
- Ciołkoszowa Lidia 14
Crarry Jonathan 76
Crnjanski Miloš 89
Croce Benedetto 206
Czapik-Lityńska Barbara 30, 63, 143,
144, 145, 178, 206
Czerwiński Marcin 36
Cziczagowa Olga 85
Cziczerin Aleksiej 204, 210
Czyżewski Tytus 14
- Černigoj August 18, 19, 28, 29–32,
35, 47, 50, 57, 68, 76, 79, 84–87, 89,
96, 110, 136
- Darasz Zdzisław 17, 154
Debevec Ciril 198
Décote Georges 88
Delak Ferdo 29, 35, 47, 85, 89
Delaunay Robert 88, 103
Delaunay Sonia 88, 103
Derrida Jacques 121
Dilthey Wilhelm 10, 125
Dirac Paul Adrien Maurice 149
Dolina Ksenija 18
Dorfles Gilles 178
Duchamp Marcel zob. Villon, bracia
Dziamski Grzegorz 20
- Eco Umberto 36, 37, 90, 100, 132, 133
Einstein Albert 149
Erenburg Ilja 33, 50, 89, 143, 209

* Kursywą złożono te numery stron, na których nazwisko występuje jedynie w przypisach.

- F**laker Aleksander 10, 20, 32, 73
Foretić-Vis Vinko 89
Foucault Michel 33, 34, 102, 160, 161
Fréart de Chambray Roland 74
Frege Gottlob 156
Freud Zygmunt 188

Galileusz (właśc. Galilei Galileo) 149
Gazda Grzegorz 16, 20, 32, 48, 92, 143, 144, 205, 211
Gibson James J. 75
Giorgione (właśc. Giorgio da Castelfranco) 92, 99
Głowiński Michał 162
Gombrich Ernst H. 74, 76, 90, 148
Graber Alfonz 84
Grafenauer Boris 17
Grahor Ivo 47, 50, 67, 85, 198
Gromczyński Wiesław 178
Gspan Alfonz 7, 19, 46

Hagège Claud 38
Hasior Władysław 41
Hegel Georg Wilhelm Friedrich 122
Heidegger Martin 10, 125, 126, 144, 156, 187, 189, 192, 197
Heine Heinrich 98, 99
Herbert Zbigniew 159
Heynicke Kurt 122
Höffe Olfried 186
Humbold Wilhelm von 156
Husserl Edmund 10, 144, 179, 189, 191, 192, 204, 212, 215–217

Ingarden Roman 38

Jančar Drago 18
Janus Elżbieta 91
Jasieński Bruno 15
Jarosiński Zbigniew 15
Jaworski Stanisław 15, 19, 22, 24, 33, 34, 37, 50, 94, 107, 143
Jekiel Teresa 178
Jelinčić Zorko 57
Jung Carl Gustaw 115, 138, 188

Kaniowski Andrzej M. 186
Kant Immanuel 10, 144, 186–189, 191, 192, 216, 217

Kartezjusz (właśc. Descartes René) 41, 99, 186, 189
Kielar Barbara Zofia 91
Kłak Tadeusz 11
Kmecł Matjaž 53
Kobro Katarzyna 33, 50, 89, 101, 106, 107, 158, 168
Kocjančić Drago 27
Kocjančić Karl 27
Komendant Tadeusz 33, 161
Konopacki Stanisław 178
Korpała-Kirschak Ewa 22
Kos Janko 17, 18, 19
Kosovel Karmela 84, 96, 175
Kosovel Srečko 7–12, 14, 16–20, 21, 23–25, 27, 30–32, 35, 36, 44–55, 56, 57, 58, 59, 60–73, 79–89, 94–104, 110, 111, 112–157, 169–172, 174–217
Kralj Lado 23, 85
Krečič Peter 19, 27, 28, 29, 30, 31, 106, 107
Kruczonych Aleksander 16
Kryszak Janusz 112
Kwiatkowski Jerzy 37, 94, 101, 163, 166, 167

Lacan Jacques 133
Langacker Roland 74, 91
Lartigue Pierre 88
Laurencin Marie 88
Léger Fernand 39, 88
Legeżyńska Anna 26, 95, 161
Leibniz Gottfried Wilhelm 216
Lessing Gotthold Ephraim 41
Levinas Emanuel 185, 186
Levstik Fran 211
Lisicki El-Łazar (El Lissitzky) 33, 50, 89, 120, 130, 146
Lloyd Barbara B. 91
Lorenc Iwona 43, 100, 102
Lyotard Jean-François 121

Magritte René 33, 34, 95, 160, 161
Majakowski Władimir 89
Malewicz Kazimir 39, 50, 63, 200
Marcuse Herbert 178
Marin Louis 92, 102
Marinetti Filippo Tomasi 16, 30

Markiewicz Henryk 186
Markowski Michał Paweł 41, 43, 99
Matiuszyn Michał 76
Mayenowa Maria Renata 37, 91
Merleau-Ponty Maurice 44, 76, 77, 102, 108, 176
Metzinger Jean 88
Michalski Kazimierz 127, 197
Micić Ljubomir 30, 31, 89, 146
Miriam zob. Obidova Fanica
Miczka Tadeusz 16
Milič Jolka 19
Miłosz Czesław 14
Młodoźeniec Stanisław 15
Moholy-Nagy László 39
Morawski Stefan 39
Możejko Edward 108, 109, 137, 138
Nemo Philippe 185
Nietzsche Friedrich 192
Nowakowska-Kempna Iwona 38
Nycz Ryszard 37, 40, 108, 119, 144, 155, 156

Obidova Fanica (pseud. Miriam) 50, 57, 58, 72, 136, 194, 202, 208, 212
Ocvirk Anton 7, 8, 14, 19–21, 31, 46, 53–57, 65, 73, 84, 99, 111, 146, 175, 176, 189, 213, 214
Opolaska-Kokoszka Barbara 185

Paternu Boris 32, 53
Pauvert Jean Jacques 39
Peiper Tadeusz (pseud. Jan Alden) 9–12, 14, 15, 22, 24–26, 32–37, 39, 40, 44, 45, 49, 50, 53, 66, 76, 79, 85, 94, 105–109, 112, 131, 137, 141, 143, 145, 157–159, 165, 168, 210, 211
Petrov Mihailo S. 89
Picabia Francis 88
Picasso Pablo 63, 88, 103, 200
Piechal Marian 7
Pirjevec Marija 19
Piskor Stanisław 115
Platon 41, 99
Plečnik Jože 18, 19, 30, 35, 57, 89
Plotyn 215
Płachecki Marian 22
Płauszewski Andrzej 34

Podbevšek Anton 9, 14, 17, 35, 57, 89, 110, 120, 201, 213
Poljanski Ve Branko 30, 57, 89, 213
Porebski Mieczysław 168
Poussin Nikolas 74
Prešeren France 8, 175, 194, 211
Prokopiuk Jerzy 115
Przyboś Julian 9–12, 23, 24–27, 33, 35–37, 41, 44, 45, 50, 67, 88, 89, 93–97, 100–104, 106, 109, 131, 136, 137, 141, 149, 153, 157–172

Radić Stepan 69
Riffaterre Michael 141
Rodczenko Aleksandr 89
Rolland Romain 125
Romanowski Andrzej 186
Rosch Eleonor 91
Rosner Katarzyna 148
Rude François 162

Salwa Piotr 90
Sandauer Artur 163
Sartre Jean-Paul 33, 78, 103
Saussure Ferdinand de 138
Schopenhauer Arthur 192
Sedlak Włodzimierz 150
Selwinski Ilja 23, 24, 35, 53, 68, 89, 137
Sienkiewicz Barbara 159, 168
Slatoper Scipio 19
Sławiński Janusz 108, 137, 163
Sengler Oswald 13
Stażewski Henryk 33, 50, 89
Stendhal (właśc. Beyle Henri) 89
Stern Anatol 79, 106
Stritar Josip 175
Strzemiński Władysław 22, 33, 39, 49, 50, 67, 75–77, 79, 85, 87, 89, 93, 95, 97, 101–103, 105–110, 158, 159, 166–168
Svevo Italo 19
Szczuka Mieczysław 76, 79, 97, 106, 109
Szymak Jadwiga zob. Szymak-Reiferowa Jadwiga
Szymak-Reiferowa Jadwiga 24, 68, 89
Szymanowski Adam 37

Święcicka Krystyna 179, 189, 216

Šalamun-Biedrzycka Katarina 7, 17, 213

Tabakowska Elżbieta 44, 91, 160

Tagore Rabindranath 11, 125, 150, 188, 189, 192, 204

Tatarkiewicz Władysław 188

Tatlin Władimir 50, 76, 89

Taylor Frederick Winslow 63, 146

Tokarz Bożena 36, 38, 43, 132

Tokarz Wojciech 137

Tołstoj Lew 11, 178, 196

Troha Vera 147

Turowski Andrzej 15, 19, 34, 75, 76, 78, 107, 108, 109, 168

Trznadel Jacek 135

Tynianow Jurij 22

Uspienski Boris 91

Vinaver Stanisław 146

Vinci Leonardo da 114, 146

Vipotnik Matjaž 28

Vodnik Anton 17

Vrečko Janez 8, 10, 19, 20, 23, 30, 32, 46, 47, 50, 53–55, 68, 73, 89, 96, 132, 134, 145, 146, 198, 213, 215

Villon, bracia 88

Villon Jacques (właśc. Gaston Duchamp) zob. Villon, bracia

Villon-Duchamp Raymond zob. Villon, bracia

Waśkiewicz Andrzej K. 19, 34

Wat Aleksander 13, 14, 16, 17

Ważyk Adam 41

Weinsberg Adam 36

Werbel Franz 122

Wojnar Irena 178

Woźniak Monika 100, 132

Wyka Kazimierz 163

Wysłouch Seweryna 49, 102, 159

Zabierowski Stefan 11

Zadravec Franc 8, 19, 53

Zarański Jan 74, 148

Zaron Zofia 91

Zaworska Helena 15

Zelinski Kornej 35, 89, 108, 109, 137, 138

Żółkiewski Stefan 91

Živković Dragiša 92

Zupančič Otto 48, 60, 213

Bożena Tokarz

MED DESTRUKCIJO IN KONSTRUKCIJO POEZIJA SREČKA KOSOVELA V KONTEKSTU KONSTRUKTIVIZMA

Povzetek

Srečko Kosovel je živel in ustvarjal v Sloveniji od leta 1904 do 1926. Njegove pesmi so prvič izšle v zbirki šele po pesnikovi smrti leta 1927. Na Poljskem je Kosovel skoraj neznan, prevedenih je bilo le petnajst njegovih pesmi, ki so bile objavljene v antologijah slovenske poezije. Spadal je v sestav zgodovinske avantgarde, zato lahko v njegovem pesniškem ustvarjanju vidimo svojevrstno sintezo njenih smeri. Če konstruktivistični tok njegove ustvarjalnosti opazujemo v kontekstu poljskega konstruktivizma (ob upoštevanju že prej obravnavanega razmerja med njegovo ustvarjalnostjo in zagrebško skupino Zenit ter ljubljanskim avantgardnim krogom) je mogoče ugotoviti, da je glede na pojave ob koncu 20. stoletja igral vlogo predhodnika. Iz primerjave s teorijo krakovske avantgarde in z nekaterimi Peiperjevimi, zlasti pa Przyboševimi pesmimi je mogoče – na ozadju južnoslovenskih, ruskih (A. Flaker, J. Vrečko) in poljskih tokov – osvetliti posebnost te poezije v zvezi z osrednjimi vprašanji pesniškega ustvarjanja dvajsetega stoletja: pesniške reprezentacije resničnosti, konceptualizacije videnja, razmerja med umetniškim subjektom in objektom, pesniške izkušnje gibanja in vloge pesnika ter njegovih pesniških pričakovanj. Tem vprašanjem so posvečena zaporedna poglavja, razen drugega, ki je v celoti namenjeno razčlenbi in interpretaciji Kosovelovih *konsov* kot parazvrstne oblike, ki predstavlja središče njegovih iskanj v okviru pesniške reprezentacije resničnosti v času pospešenega razvoja tehnične civilizacije.

V prvem poglavju z naslovom *O literarnih reprezentacijah resničnosti. Kosovel, Peiper, Przyboś* so prikazane variente pesniške reprezentacije resničnosti glede na stopnjo afirmacije tehnične civilizacije. Volji po oblikovanju zaprte umetniške konstrukcije, ki je blizu populnosti, v Peiperjevih in Przyboševih pesmih ustreza oblika reprezentacije s predstavljivo kot funkcionalno (umetniško) zaprto celoto. Peiper ureja svet, ki povečuje resničnost, pri čemer – intelektualno – temelji na dvovalentni logiki. Przyboś z racionalizacijo doživljava poudarja njegovo čutnost in dojemljivost za občutja, pri čemer kot reprezentacijo dopušča podobo. Kosovel je v *konsih* do resničnosti kritičen, zato je ne ureja. Ker urejanje prepušča bralcu, v njenih reprezentacijah poleg podobe in predstavitve prevladuje pričevanje. S tem razkriva destruktivnost, vpisano v splošno voljo po izgrajevanju, kajti civilizacijska gradnja temelji na redukciji. Njegova zavest o celostnosti se ne nanaša na predmet, kot je značilno za pesnike krakovske avantgarde – torej ne gre za funkcionalno, ampak duhovno (etično) celostnost, izvirajočo iz odnosov subjekta do okolja.

Drugo poglavje z naslovom *Med konsi in integrali* je v celoti posvečeno interpretaciji in razčlenbi Kosovelovih *konsov*, pesmim, ki spadajo v konstruktivistični tok njegove poezije. Uporaba konstruktivistične tehnike je razkrila sindrom zgubljenosti posameznika v nasprot-

jih, ki jih ni moč eliminirati, ker bi to ustvarjalo lažno podobo sveta. Nasprotja in paradoksi so sestavina življenja. Kosovel je zato, da bi jo spoznal, urejal navidezni kaos in nakazoval celovitost, ki jo sestavlajo med seboj osvetljajoče se prvine (integracija kot miselna ideja). Osrednji predmet njegovega spoznanja je človek, zvezan z okoljem. Ker ga pojmuje na objektivno-subjektivni ravni, razkriva zlasti odnos med predmetom in subjektom ter drugimi subjekti v procesu spoznavanja.

Tema tretjega poglavja *Konceptualizacija zaznavanja: videnje in vizija* kaže, kako je ikonosfera dvajsetega stoletja vplivala na izrazna sredstva in pesniško strukturo pri Kosovelu in Przybošu pa tudi na njun pesniški pogled na svet. Plod njunega sodelovanja s slikarji (Černigojem in Strzemińskim) je vizualizacija pesniškega besedila (grafičnost, pojmi). Če je Przyboś pesniško videnje oprl na skušnjo očesa slikarja in pesnika, pa je Kosovelovo pesniško videnje transpozicija notranjega očesa, domišljije, ki se hrani s podobami njegove sodobnosti.

Četrto poglavje z naslovom *Vidik: čustvo, razum razvija tezo*, da vizualno-likovne spodbude pri Kosovelu in Przybošu odpirajo poti k drugačnim estetskim in svetovnonazorskim rezultatom. Przyboś je pod vplivom čutno zaznanega vizualnega doživetja, ko je gledišče racionalizirajočega subjekta postavljeno v objekt (pesem, podobo), ustvaril nov model estetskega doživetja v poeziji; Kosovel pa je videnje razumel metaforično, kot misleno in čustveno orientacijsko točko. Ko je pojmovno uporabil mehanizem odseva, zapisa, kadriranja, odkrivanja zaslona, se je lotil filozofskega razmišljanja o ontoloških vprašanjih in postavil subjekt v ustvarjeno resničnost in zunaj nje; subjekt je konstruktor, pa tudi posrednik tekoče vrsteih se podob sveta. Z dialogom o subjektivnosti in objektivnosti (razločno je poudaril spoznavno vlogo poezije), se je, navezujoč na fenomenološko in eksistencialistično filozofijo, v pesniškem jeziku (ekspresionističnem in konstruktivističnem) posvečal razmišljjanju o ontološko-epistemoloških vprašanjih, osredotočenih na človeka. Kosovel ni imel namena opomeniti neznano in ga s tem tekstualizirati (kot Przyboś in pesniki krakovske avantgarde), temveč z analizo simptomov prodreti do človeka zunaj civilizacijskega konteksta.

Pesniška izkušnja gibanja – o čemer govorji peto poglavje – ima prav tako vpliv na konstrukcijo subjekta. Poudarjena vloga gibanja dvajsetega stoletja je namreč spremnila položaj subjekta (jaz), ki je svoj biološki ritem prepustil lastnim tehničnim iznajdbam in se znašel pod njegovim potenciranim vplivom. Kosovelov subjekt obkroža gibanje. Przybošev subjekt pa je njegov dejavni udeleženec. Fenomen gibanja je izražen v ustvarjalnosti dveh pesnikov: v gruzifikaciji v fokalizaciji pri Kosovelu in dinamični metafori pri Przybošu. Kosovelov sileptični subjekt je prepričan o posebnem poslanstvu poezije v svetu, ki mu vlada gibanje. Uveljavljena avtonomija poezije je z osrednjim položajem metafore v pesmi pri Przybošu in drugih pesnikih krakovske avantgarde uveljavila preskok naslovnikove pozornosti s funkcije dela – tako pomembne za Kosovela – na samo delo. Zato Przybošev subjekt daje umetniški smisel slike sveta, ki jo oblikuje, Kosovelov subjekt pa razkriva možnost oblikovanja eksistence z eksistencialnim in moralnim osmišljjanjem.

V šestem poglavju z naslovom *Pesnikova vloga in diskurz o poeziji* je prikazano, kako Kosovelov svetovni nazor opredeljuje pesnikovo vlogo in pesniške ustvarjalne vizije. Pesniška vizija, ki temelji na evangelijsko preprosti besedi, zmožni prikrivati in razkrivati celostni svet, sposobni prodreti do prvinskih vrednot, je bila rezultat napetosti, ki jih je sproščalo navdihovanje ob ekspresionizmu in konstruktivizmu pa tudi – Kosovelov svetovni nazor, zgrajen pod vplivom Kantove, Nietzscheeve, Husserlove in Tagorejeve filozofije. Pesnik naj bi združeval idejo poslanstva pesnika titana (v ekspresionističnih pesmih) z vlogo udeleženca v sedanjosti. V Kosovelovem razumevanju pesnik kot posrednik celostnosti sveta in vesoljstva, čuvar človeške duhovnosti in sporazumevanja ni voditelj naroda, saj bi kot tak moral žrtvovati svojo svobodo, ki mu zagotavlja zvezo z metafizičnim svetom, zaradi empatije pa tudi z drugim človekom. Kosovel je duhovnost povezal s temeljno snovnostjo v svoji zasnovi konstruktivnosti, torej koncepciji discipline in urejenosti duha v objektivno-subjektivni perspektivi, ki se v obliki sinteze ni utegnila uresničiti v konkretnih pesmih.

Božena Tokarz

ENTRE LA DESTRUCTION ET LA CONSTRUCTION
SUR LA POÉSIE DE SREČKO KOSOVEL DANS LE CONTEXTE CONSTRUCTIVISTE

Résumé

Srečko Kosovel vécu et écrivit en Slovénie dans les années 1904–1926. Le premier recueil de ses poèmes ne parut qu’après sa mort en 1927. En Pologne, il est peu connu, car une quinzaine à peine de ses pièces, publiés dans des anthologies de la poésie slovène, furent traduites en polonais.

Vu que Kosovel faisait partie de l'avant-garde historique, son oeuvre constituait une synthèse spécifique des courants de celle-ci. Le caractère précurseur de la poésie de Kosovel, envisagée de la perspective des phénomènes littéraires de la fin du XXe siècle, apparaît surtout à travers ses poèmes constructivistes envisagés dans le contexte de la poésie constructiviste polonaise (compte tenu de sa collaboration déjà étudiée avec le groupe „Zenit“ de Zagreb et avec le milieu avant-gardiste de Ljubljana). Comparée avec la théorie de l'Avant-garde de Cracovie, avec certains poèmes de Peiper et surtout avec ceux de Przyboś, la poésie de Kosovel apparaît comme un phénomène à part non seulement dans le contexte des poètes slaves du Sud et des poètes russes (A. Flaker, J. Vrečko), mais aussi par rapport aux poètes polonais, si l'on prend en considération les problèmes primordiaux de la poésie du XXe siècle: la représentation poétique du réel, la conceptualisation de la perception visuelle, la relation entre le sujet artistique et l'objet, l'expérience poétique du mouvement, et enfin le rôle du poète et ses aspirations poétiques. C'est à ces problèmes que sont consacrés les chapitres suivants, à l'exception du chapitre II, entièrement consacré aux analyses des „conses“ de Kosovel, une forme para-générique qui se trouve au centre de ses recherches concernant les représentations poétiques du réel à l'époque du progrès technique accéléré.

Dans le premier chapitre, intitulé *Autour des représentations littéraires de la réalité*. Kosovel, Peiper, Przyboś, on présente les variantes formelles de la représentation poétique du réel en fonction du degré d'affirmation de la civilisation technique. À la volonté de créer une construction artistique close, proche de la perfection, répond dans les poèmes de Peiper et de Przyboś une forme de texte construite par la représentation en tant que totalité fonctionnellement (artistiquement) close. Peiper organise un univers qui mène à l'apothéose du réel par les moyens intellectuels – à l'aide de la logique bivalente. Przyboś, en rationnalisant le vécu, met en relief son caractère sensuel et admet l'image en tant que représentation. Dans ses conses Kosovel ne met pas en ordre la réalité, car il est critique envers elle. Il laisse la mise en ordre au lecteur, et c'est pourquoi dans ses représentations domine le témoignage qui voisine avec l'image et la présentation. Kosovel révèle ainsi la destructivité inscrite dans l'universelle volonté de construire, car la construction civilisationnelle se base sur la réduction. Sa conscience de la totalité ne se rapporte pas à l'objet, comme chez les poètes de

l'Avant-garde de Cracovie ; ce n'est donc pas une totalité fonctionnelle, mais spirituelle (éthique), résultant des relations subjectales avec le milieu.

Le chapitre II, intitulé *Entre les censes et les intégrales* est entièrement consacré à l'interprétation et à l'analyse des censes de Kosovel, poèmes qui composent le courant constructiviste de sa poésie. Le recours à la technique constructiviste a révélé en eux le syndrome de la désorientation de l'individu parmi les contradictions qu'on ne peut pas évacuer, car cela donne comme résultat une fausse vision du monde. Les contradictions et le paradoxe sont les éléments de la vie. Afin de la connaître, Kosovel met en ordre le chaos apparent en indiquant une totalité composée d'éléments qui s'éclairent mutuellement (intégration en tant qu'idée mentale). Le sujet central de la connaissance est l'homme «embrouillé» dans son milieu. En l'approchant de la manière objectale-subjectale, il indique les relations entre l'objet et le sujet, ainsi qu'avec d'autres sujets, dans le processus de la connaissance.

Dans le chapitre III, *La conceptualisation de la perception : la perception visuelle et la vision*, on montre comment l'iconosphère du XXe siècle a influé sur les moyens d'expression et sur la structure des poèmes de Kosovel et de Przyboś, ainsi que sur leur vision poétique du monde. Leur collaboration avec les peintres (Černigoj et Strzemiński) aboutit à la visualisation (la graphie, le concept) du texte poétique. Si Przyboś déduisait sa perception poétique sur l'expérience de l'œil du peintre et du poète, la perception de Kosovel est une transposition de l'œil intérieur, de l'imagination qui se nourrit des images de sa contemporanéité.

Dans le chapitre IV, intitulé *Le point de vue : sentiment, raison* on montre que les inspirations visuelles et picturales de Kosovel et de Przyboś mènent aux différents résultats esthétiques et aux différentes visions du monde. Sous l'influence d'une expérience visuelle sensuellement perçue Przyboś crée un nouveau modèle de la perception de la valeur esthétique dans la poésie en plaçant le point de vue du sujet rationnalisant dans l'objet (poème, image). Kosovel entend la perception visuelle métaphoriquement, comme un point de repère mental et émotif. En recourant conceptuellement au mécanisme de réflexion, d'enregistrement, de délimitation et de dévoilement, il mène des réflexions philosophiques, et plus précisément ontologiques, en plaçant le sujet à l'intérieur du réel créé et en dehors de lui ; le sujet construit, mais également transmet les successives images du monde. Dans ses réflexions ontologiques et épistémologiques centrées sur l'homme et correspondant avec la philosophie phénoménologique et existentialiste, exprimées dans un langage poétique (expressioniste et constructiviste), il entreprend un dialogue sur la subjectivité et l'objectivité (il souligne nettement la fonction épistémologique de la poésie). Kosovel n'a pas pour but de textualiser l'inconnu en lui octroyant la signification (comme c'est le cas de Przyboś et des poètes polonais de l'Avant-garde de Cracovie), mais d'aboutir, à travers l'analyse des symptômes, à l'homme extra-civilisationnel.

L'expérience poétique du mouvement, qui constitue le sujet du chapitre V, est un autre facteur qui influe sur les constructions du sujet. La pression du mouvement, typique du XXe siècle, change aussi la situation du sujet (le moi) qui en cédant son rythme biologique à ses propres produits techniques, se trouve sous son influence multipliée. Le sujet de Kosovel est entouré par le mouvement, tandis que celui de Przyboś y participe activement. Le phénomène du mouvement trouve son reflet dans l'œuvre des deux poètes : dans la condensation sémantique et dans la focalisation chez Kosovel et dans la métaphore dynamique chez Przyboś. Le sujet syllétique de Kosovel maintient la conviction de la mission de la poésie dans un monde dominé par le mouvement, tandis que l'autonomie de la poésie, confirmée par la position centrale de la métaphore dans le poème, propre à Przyboś et aux autres poètes de l'Avant-garde de Cracovie, contribue à déplacer l'attention du récepteur de la fonction de l'œuvre (si importante pour Kosovel) vers l'œuvre elle-même. C'est pourquoi le sujet de Przyboś ordonne l'image du monde en lui assignant un sens artistique, alors que le sujet de Kosovel montre la possibilité d'organiser la vie en lui octroyant un sens existentiel et moral.

La vision du monde de Kosovel détermine les rôles du poète et les conceptions de la poésie en tant que création, présentées dans le chapitre VI intitulé *Le rôle du poète et le discours sur la poésie*. La vision d'une poésie découlant d'un verbe simple comme celui des évangiles, d'un verbe capable d'occulter et de révéler tout le monde, possédant le don d'arriver jusqu'aux vérités premières, est le résultat des tensions qui viennent des inspirations expressionnistes et constructivistes, mais aussi de la vision du monde de Kosovel qui se forme sous l'influence de la philosophie de Kant, Nietzsche, Husserl et Tagore. Le poète doit unir l'idée de la mission du poète tytanique (dans les poèmes expressionnistes) avec la participation dans l'actualité. Le poète que Kosovel conçoit comme messager du monde entier et de l'univers, gardien de la spiritualité et de l'entente humaines, n'est pas un chef de nation, car dans ce cas-là il perdrait la liberté qui est la garantie de son contact avec le monde métaphysique, et aussi – grâce à l'empathie – avec l'Autre. Kosovel unit la spiritualité avec la matérialité fondamentale dans sa conception de la constructivité, c'est-à-dire celle de la discipline et de l'organisation de l'esprit dans la perspective subjectale-objectale qui n'eut pas le temps de trouver sa synthèse dans des poèmes concrets.

BOŻENA TOKARZ

MIEDZY DESTRUKCIĄ A KONSTRUKCJĄ
O POEZJI ŠREČKA KOSOVELA
W KONTEKŚCIE KONSTRUKTYWISTYCZNYM

Wykaz ważniejszych błędów dostrzeżonych w druku

Strona	Wiersz		Jest	Powinno być
	od góry	od dołu		
19		10	prevedla	prevedla
24		5	Cezanne'a	Cézanne'a
31	2		Cezanne'owskemu	Cézanne'owskemu
31		7	<i>pozdov</i>	<i>pozdav</i>
33	11		(1929 roku)	(w 1929 roku)
47	8		krórej	której
47		12	estetični	estetičen
48	7		estetični	estetičen
49	2		a które	które
56	14		etetičen	estetičen
78		3	nurie	nurcie
86		5	na nań	nań
97	13		dobrego	dobrega
122		15	Heynicketo	Heynickego
124		17–18	unifikacją kulturową	unifikację kulturową
133		7	Jak stwierdza dalej	[...]
146	1		treść • forma	treść jest • formą
162		9	cięła	Cięła
169		15	oparto	oparta
174		12	pisał	pisał
178	2		„jednością bytu”	„jedności bytu”
194		3	Poeta	Poety
197	20		Pewne	Pewna
198	5		imię	imię
207		2	„Vivovdnevu”	„Vidovdnevu”
211		6	Przeżycie	Przeżyciem
219		4	Cezanne	Cézanne
221	5		Nikolas	Nicolas
221		16	Sengler	Spengler

Redaktor

MAGDALENA KOZIOL

Redaktor techniczny

MALGORZATA FOLYS

Korektor

MIROSLAWA ŹŁOBIŃSKA

Copyright © 2004 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 83-226-1311-3

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Nakład: 250 + 50 egz. Ark. druk. 14,25.
Ark. wyd. 18,0. Przekazano do lamania w grudniu
2003 r. Podpisano do druku w marcu 2004 r. Papier
offset. kl. III, 80 g Cena 25 zł

„Prodruk” s.c.

ul. Gliwicka 24, 40-862 Katowice